

Tymowski, Michał

"Tombouctou et les Arma. De la Conquête marocaine du Soudan migérien en 1591 à l'hégémonie de l'Empire Peulh du Macina en 1833", Michel Abitbol, Paris 1979 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 72/1, 180-181

1981

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

wykładał retorykę, matematykę, filozofię i teologię. Pracę dydaktyczną wiązał ściśle z działalnością konfesyjną i polemiczną.

Korespondencję Norwegczyka publikował już A. Theiner („Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl” t. I—II, 1938—1939) i H. Biaudet (m. inn. „Documents concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède” 1912). Obecna edycja krytyczna i naukowa zamieszcza w układzie chronologicznym zachowaną korespondencję Norwegczyka z lat 1573—1609, notuje także listy które się nie zachowały a których istnienie potwierdzają źródła. Wśród adresatów i respondentów Norwegczyka najczęściej przewijają się nazwiska Aquavivy, Bellarmina, Mercuriana, Possewina. Spotyka się także nazwiska polskie: Hozjusza, Kromera, Stanisława Warszewickiego.

Językiem publikowanych materiałów jest przede wszystkim łacina, dalej plasują się duński i włoski. Archiwalia pochodzą z instytucji rzymskich (zbiory watykańskie i jezuickie), skandynawskich, także m. in. polskich: Biblioteka Czartoryskich, Jagiellońska, Archiwum Diecezji Warmińskiej — wymienione jako Archiwum Biskupie we Frauenburgu — co pewnie da się objaśnić podjętą jeszcze w okresie międzywojennym współpracą ze Stanisławem Bednarskim, któremu zresztą wydawnictwo wiele zawdzięcza.

Oprócz indeksu osób zamieszczono indeks biograficzny w którym objaśnia się osoby powszechnie znane czasami zresztą z błędami (np. biogram Stefana Batorego). Korekta nielicznie co prawda występujących słów polskich szwankuje.

R.K.

Michel Abitbol, *Tombouctou et les Arma. De la Conquête marocaine du Soudan nigérien en 1591 à l'hégémonie de l'Empire Peulh du Macina en 1833*, G. P. Maisonneuve et Larose, Paris 1979, s. 295.

Chociaż Timbaktu przez długie stulecia było głównym ośrodkiem miejskim w Sudanie Zachodnim i chociaż historia jego budziła od dawna zainteresowanie, aż do ostatnich lat brakowało obszernych, naukowych opracowań dziejów tego miasta. Zastępowała je obfita, ale bardzo nierównej wartości i trudna do zsyntetyzowania literatura szczegółowa. Badania monograficzne pozostawiały niektóre zagadnienia i okresy dziejów miasta na uboczu. Historycy wyprzedzeni zostali w badaniach Timbaktu przez etnologów; w latach czterdziestych pracował w Timbaktu autor świetnej, etnologicznej monografii miasta H. Miner. Dopiero w ciągu ostatnich lat powstały trzy książki, poświęcone bądź całości, bądź ważnym okresom historii miasta.

Praca Abitbola jest jedną z nich, tym ważniejszą, że dotyczy najmniej badanego okresu XVII—XVIII w. Po upadku Songhaju tereny w dorzeczu średniego biegu Nigru, niegdyś najbardziej rozwinięte w całej Afryce Zachodniej, przeżywały głęboki kryzys. Znalazło to swój wyraz w skostnieniu kultury mużłmańskiej, której centrum było tam w Timbaktu, w ograniczeniu kontaktów z Afryką Północną i w dotkliwym, w rezultacie, braku zarówno źródeł miejscowych jak zewnętrznych. Główna zaleta pracy Abitbola polega na rozszerzeniu bazy źródłowej. Stało się to dzięki dokładnej i z dużym znanstwem przeprowadzonej kwerendzie archiwalnej, przede wszystkim w działach rękopisów arabskich. Abitbol dotarł do bardzo trudno dostępnych archiwów we własnym kraju (Marrakech), w Senegalu, odnalazł też nowe źródła w Bibliotece Narodowej w Paryżu i w archiwach francuskich. Są to zarówno źródła pochodzenia miejscowego (głównie narracyjne), jak północnoafrykańskie wynikające z politycznych i gospodar-

czych kontaktów paszaliu Arma, którego stolicą było Timbuktu, z sułtanami Maroka (dokumenty, korespondencja). Ponadto autor wykorzystał źródła europejskie.

Na tej podstawie źródłowej oparte są główne i najciekawsze części książki. Rozdziały wstępne, dotyczące sił zbrojnych Maroka, przebiegu inwazji na Songhaj i ustanowienia paszaliu w Timbuktu wnoszą mniej nowych wiadomości. Natomiast to, co dotyczy organizacji paszaliu w XVII i XVIII w., dziejów społecznych i gospodarczych oraz polityki zewnętrznej, w sposób zasadniczy pomnaża wiedzę o historii Timbuktu i całej Afryki Zachodniej.

Kilka wniosków Abitbola można zakwestionować, ich udowodnienie wymagałoby głębszej analizy, a przede wszystkim krytyki źródeł. Podążając bowiem za politycznymi deklaracjami zawartymi w korespondencji Arma z sułtanami Maroka, autor stawia tezę o długotrwałej zależności paszaliu Arma od Maroka, przekraczającej znacznie rok 1660, przyjmowany w nauce. Rzeczywiście, gdy po okresie walk na tronie sułtanów umocnili się Alawici, dążyli oni do odzyskania wpływów nad Nigrem. Ambicje polityczne były tu jednak większe niż możliwości. Celowość utrzymywania w zależności tych odległych i trudno dostępnych terenów była z punktu widzenia gospodarczego ograniczona, koszta tej polityki przekraczały korzyści, tym bardziej, że handel transsaharyjski, jakkolwiek trwał, przeżywał okres regresu. Sądzę więc, że pomimo oficjalnych, z rzadka jednak formułowanych deklaracji, paszalik Arma był w rzeczywistości po 1660 r. niezależny. Dowodzą tego dobitnie jego dzieje wewnętrzne, zbyt słabo uwzględnione przez autora przy rozpatrywaniu stosunku paszaliu do Maroka. Można tu na marginesie zauważyć, że teza o długotrwałych, politycznych związkach Paszaliu Timbuktu z Marokiem nie jest pozbawiona współczesnego akcentu politycznego.

Dyskusyjna jest teza autora o metodach zdobywania i przekazywania władzy paszy. Pogląd jakoby istniał i sprawnie działał system rotacji na tronie, przewidujący uregulowane zwyczajem przekazywanie władzy kolejno w ręce przedstawicieli trzech frakcji Arma, wydaje mi się błędny. Jest to idealizacja systemu, który w rzeczywistości uwzględniał wprawdzie istnienie frakcji, lecz w działaniu był oparty na przemocy i prowadził do anarchii.

Nowa jest teza o trwaniu paszaliu aż do podboju Timbuktu przez Fulbe, czyli do lat 1825—1833. Dotychczas przyjmowano, że po klęsce zadanej Arma przez Tuaregów w 1737 r. nastąpił stopniowy upadek paszaliu, trwający do 1787 r. Autor dowodzi, że paszy nie wybierano od 1775 r. lecz czyniono to ponownie od 1794 do 1833 r. Nie wziął jednak pod uwagę tego, że w zmienionej sytuacji politycznej miasta, ten sam tytuł oznaczał zupełnie inną, nieporównywalną funkcję i trudno na podstawie istnienia tytułu mówić o istnieniu paszaliu.

Książka zawiera obszerne aneksy z najważniejszymi fragmentami odnalezionych źródeł. W sumie jest to dzieło wartościowe, a przede wszystkim przynoszące wiele nowego materiału.

M. T.

Erik Larsen, with the collaboration of Jane P. Davidson, *Calvinistic Economy and 17th Century Dutch Art*, University of Kansas Publications, „Humanistic Studies”. 51, Lawrence, Kans., 1979, s. 10 nlb., 74.

Erik Larsen podjął tematykę, którą interesowało się już dawno wielu historyków, a która najdobitniej była formułowana w pracach Maxa Webera, R. H. Tawneya i F. Antala: zależności między rozwojem sztuki a przemianami